

KUBEALAKOVÁ, Martina: LITERATÚRY Z OKRAJA. Knižky ľudového čítania mladšej proveniencie v kontexte slovenskej národnej kultúry. Dobrodružno-lúbostné prózy. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2011. 278 s.

Kniha Martiny Kubealakovkej *Literatúra z okraja* s podtitulom *Knižky ľudového čítania mladšej proveniencie v kontexte slovenskej národnej kultúry. Dobrodružno-lúbostné prózy* (2011) je na prvý pohľad nenápadným, no bez pochyby ambicióznym pokusom o pootvorenie trinástej komnaty slovenskej literárnej vedy. Autorka totiž cieľ svojej práce vymedzila jednoznačne: chce ňou upozorniť na doposiaľ nedocenený fenomén „knižiek ľudového čítania“ vo vývinovom procese našej literatúry.

Za rozhodujúci element potvrdzujúci ich výpovednú hodnotu považuje ich čitateľskú obľúbenosť, čím súbežne zdôrazňuje význam recepcie literárnej produkcie pri rekonštrukcii literárneho vývinu. Pri evidovaní minimálneho záujmu o tento typ literárnej tvorby dokonca hovorí o nepochopení kontinuity literárnej tradície.

Vo svojej práci sa konkrétne zamerala na knihy ľudového čítania mladšej proveniencie, čím ich pôvod časovo ohraničila od konca 18. po koniec 19. storočia. Toto obdobie považuje za vrchol ich obľúbenosti v slovenskom prostredí. Týmto vymedzením zároveň cielene nadviazala na predchádzajúci výskum Petra Libu či Zuzany Hurtajovej. Pripomenula, že v doterajších literárnohistorických sumarizujúcich prehľadoch sa im zvykne venovať len minimálna pozornosť, nanajvýš sa spomínajú len okrajovo ako literatúra s mravoučnou a zábavnou funkciou. Rovnako upozornila aj na minimálny záujem knižničnej vedy o tento typ literárnej produkcie. Ich izolovaný výskum považuje za hlavnú príčinu ich odsúvania na okraj záujmu. Pri svojom vlastnom výskume reflektovala aj tradíciu výskumu tohto typu literárnej tvorby v českom prostredí.

Knižky ľudového čítania charakterizuje ako produkciu beletristického charakteru zameranú na všeobecne prístupnú komunikáciu so širšou čitateľskou societou. Ako možné varianty ich označovania uvádza výrazy masová/populárna, jarmočná (podľa najčastejších príležitostí jej šírenia, resp. možností ich zakúpenia), lacné čítanie, grošová/grajciarová, brožúrková (v súvislosti s čo najnižšími nákladmi na ich vydávanie), komerčná, konzumná, literatúra pre ľud, ľudové čítanie, volksbuchy, zábavná/oddychová, ale aj literatúra bez kritiky a v súčasnosti eviduje aj pojmy ako triviálna, braková, bulvárna, nízka...

Kniha pozostáva z dvoch častí: okrem teoretickej časti zameranej na charakteristiku tohto typu literárnej produkcie a analýzy textov je podstatnou časťou katalóg zachovaných literárnych pamiatok, ktoré sú kategorizované ako knihy ľudového čítania a časovo ich charakterizuje ako produkciu mladšej proveniencie. Tento výsledok jej vlastného pramenného výskumu možno právom ohodnotiť, že je bezpochyby veľmi prínosným pre nasledujúci literárny výskum.

Na základe tejto sumarizácie dospela autorka k zisteniu, že v našom prostredí sa uplatňoval relatívne ustálený repertoár žánrových útvarov i tematických okruhov. (Vníma to ako jasný prejav toho, že autori podriaďovali výber žánrov pragmaticky funkcii diela.) Špecificky svoju pozornosť venovala produkcii knížiek ľudového čítania zo Škarniclovej tlačiarne v Skalici, pretože práve táto tlačiareň bola v ich vydávaní najproduktívnejšia

(najstaršiu tlač eviduje z roku 1761). Osobitnou skupinou, ktorú si aj následne vybrala pre svoj vlastný výskum, sú knihy s dobrodružno-ľúbostnou tematikou.

V časti o metodike zostavovania svojho súpisu svetských prozaických knižiek ľudového čítania mladšej proveniencie konštatuje, že síce nadviazala na starší výskum a metódy (P. Libu, Z. Hurtaovej, J. Špetku), no zároveň deklaruje, že si definovala aj nové pravidlá súpisu a delenia týchto literárnych pamiatok. Okrem toho poukázala na komplikácie, ktoré sprevádzali jej výskum. Pri nedostupnosti najstarších vydaní slovenských diel si pomohla prameňmi z českého prostredia, nakoľko zistila len minimálne rozdiely medzi slovenskými a českými vydaniaми, aj to výlučne v jazykovej rovine. Pri problémoch s fyzickou dostupnosťou výťažkov niektorých tlačí sa zase nemohla spoľahnúť na už existujúce súpisy, resp. katalógy, pretože zistila, že v snahe o skracovanie zápisov dochádzalo k veľkým nedôslednostiam a nepresnostiam pri zaznačovaní titulov v kartotecných záznamoch. Preto došlo k výraznému skresleniu, resp. zneprehľadneniu dôležitých informácií o danom vydaní. Taktiež upozornila na to, že okrem vydávania v podobe samostatných tlačí, vychádzali texty ľudového čítania aj v konvolútoch, preto osobitnú časť jej súpisu tvorí práve katalóg konvolútov. Svoj zoznam nepovažuje za konečný, ponúka ho ako motiváciu pre ďalší výskum, a povzbudzuje k jeho následnému dopĺňaniu.

Ako východiskový bod Kubealakej úvah o tomto type literárnej produkcie je možné vnímať jej poznámku o nepomere medzi množstvom vydaných titulov, ktoré sú charakterizované ako ľudové čítanie, a intenzitou ich literárnohistorického výskumu, dôkaz čoho vidí v minimálnom množstve sekundárnej literatúry venujúcej sa tejto problematike. Za hlavnú príčinu tohto stavu považuje ich príliš jednoznačné, ba až kategorické označovanie za protiklad k reprezentatívnej (vysokej literatúre) bez akceptovania akejkoľvek možnosti ich úlohy vo vývinovom procese slovenskej literatúry. Upozorňuje na nepresnosť pri členení literatúry na vysokú (elitnú) a populárnu (nízku), pretože odmieta paušálne hodnotenia všetkých knižiek ľudového čítania za kvalitatívne nižšie, resp. automatické popieranie ich umeleckých kvalít. V dôsledku toho v literárnohistorickom výskume uprednostňuje používanie pojmu literárna kultúra namiesto literatúra, ku ktorej sa akosi automaticky priraduje estetická či umelecká kvalita. „*Význam literárneho diela nespočíva len v jeho estetickej hodnote, ktorá mu umožňuje zaradenie do elitnej literatúry, ale aj v jeho interakcii k ostatným zložkám literárneho systému (...) predmetom a cieľom literárnej histórie by nemala byť literárna elita, ale celá knižná produkcia*“ (s. 19).

Na tomto mieste by však bolo azda vhodné pripomenúť (bez akejkoľvek ambície poučať autorku), že najnovšie – hoci len čiastkové – literárnohistorické výskumy až tak celkom neobchádzajú tento typ literárnej produkcie. Postupne sa mu venuje aká-taká pozornosť: či už ide o zameranie literárnovedného výskumu na genealógiu žánrov, pri ktorom sa neobchádzajú ani tie najstaršie vývinové štádiá a akceptuje sa aj istá výpovedná hodnota práve rôznych žánrových foriem ľudového čítania, alebo aj o zintenzívnenie výskumu príležitostnej poézie, ktorá rovnako patrila k formám masového čítania. To istým spôsobom vyvracia dojem absolútneho nezáujmu literárnej vedy o ľudové čítanie, resp. populárnu literatúru.

Vo výkladovej časti dominantnú pozornosť venuje autorka prózam mladšej proveniencie, ktoré vykazujú dva základné znaky: s toposom ľúbostného vzťahu sú spojené,

resp. z neho vyplývajú dobrodružné epizódy. Mnohé autorkine zistenia, resp. vyslovené závery sú však platné nielen pre dobrodružno-ľúbostné prózy, ale možno ich považovať za všeobecne platné pre celý tento typ knižnej produkcie.

I napriek tomu, že autorka venuje veľa priestoru úvahám skôr akoby esejistického charakteru, ktorými vysvetľuje svoj výber, resp. zameranie svojej práce, nemožno jej uprieť ani snahu o praktickú argumentáciu svojich vyjadrení. V žiadnom prípade sa neusiluje protirečiť názorom o netvorivom prístupe autorov týchto próz a aj na základe vlastnej analýzy konštatuje ich „*kompozično-graficko-jazykovo-štylistickú*“ ustálenosť, ktorú vníma ako hlavný prejav ich invariančnosti. Sama potvrdzuje, že v tejto produkcii sú estetické ciele podriadené sociálnej funkcii. No upozorňuje na značný posun v kvalite textov mladšej proveniencie, a tak ponúka na zváženie možnosť kontaktu medzi masovou a reprezentatívnou literatúrou.

Pri svojich analýzach si intenzívne vypomáha porovnávaním s produkciou staršej proveniencie. Napríklad upozorňuje na rozdiel v koncepcii rozprávania: kým v starších prózach eviduje lineárne rozprávanie, v mladších je to už pásmové rozprávanie, čiže súbežné rozvíjanie viacerých dejových línií. S tým súvisí aj členenie textu na kapitoly, vďaka čomu sa sprehľadňujú prechody medzi jednotlivými dejovými líniami. Posun od lineárnej kompozície k pásmovej vníma ako vedomú snahu o precíznejšie spracovanie množstva dejových digresii.

V porovnaní so staršou produkciou sleduje aj rozšírenie repertoáru spracovávaných tém. Je presvedčená, že do knižiek ľudového čítania sa dostávali aktuálne problémy spoločnosti; boli inšpirované životom a fungovali ako súčasť bežného života.

Osobitný problém, ktorému venuje pomerne veľký priestor, je kategória rozprávača. V knižkách mladšej proveniencie upozorňuje na výraznú tendenciu zmeniť autorského rozprávača, ktorý vie všetko, čím spôsobuje istú schematickosť obrazov, na priameho, keď sa rozprávačom stáva jedna z postáv. Rozprávanie sa tak stáva subjektívnejším, čo má za následok obohatenie o ďalší rozmer, ktorým je plastickejšie zobrazovanie postáv. Novým prvkom pri ich stále pretrvávajúcom čiernobielom zobrazovaní je ich psychologizácia. Oproti starším knižkám ľudového čítania eviduje väčší priestor pre zobrazenie ich vnútorného prežívania, o ktorom informuje rozprávač. Všimá si tak aj zmenu vzťahu rozprávača k postavám.

Okrem toho zaznamenala aj výraznejšie zapájanie recipienta do rekonštrukcie príbehu, čiže zvyšovanie čitateľských kompetencií.

Osobitne zaujímavou je autorkina poznámka o voľbe metodologického postupu pri riešení otázky žánrovej klasifikácie jednotlivých textov ľudového čítania. Vychádza z názoru, že žáner ako systém istých formálnych a funkčných znakov sa v priebehu vývinu mení, v dôsledku čoho aj súčasné ponímanie žánrov nekorešponduje s dobovým významom. A tak ani označenie žánru, ktoré eviduje ako častú súčasť titulov diel, nepovažuje za určujúce pre jeho skutočné žánrové zaradenie – napríklad texty charakterizované podľa titulu ako rozprávanie, príhoda, príbeh, história a pod. možno spoločne zahrnúť pod žáner poviedky. Ponecháva na voľbe literárneho historika, či si zvolí kritériá žánru v danom období, v ktorom diela vznikli, alebo bude akceptovať kritériá žánru v dobe, v ktorej prebieha výskum. Ona sama sa rozhodla použiť dnešnú sústavu žánrov, zohľadňujúc pri-

tom zároveň aj ich vývin. V 19. storočí eviduje výrazné rozšírenie žánrových foriem, ktoré sa uplatnili v tomto type literárnej produkcie. Svoju pozornosť zamerala na žáner poviedky a novely, pričom väčšinu textov hodnotí ako kombináciu oboch žánrov. Tomuto problému so zameraním na knižky svetského obsahu sa venuje v osobitnej kapitole, ktorej súčasťou je tabuľka znázorňujúca žánrovú klasifikáciu heuristicky získaných príbehov. Nepovažuje ju ale za definitívne uzavretú.

Úvahy o význame knižiek ľudového čítania v našich literárnych dejinách však autorka niekedy ponecháva vo veľmi všeobecnej rovine, čo je síce regulárny postup, vzhľadom na fázu jej výskumu, no venovať by sa mala najprv len čiastkovým problémom a až následne by mohla vyslovovať syntetizujúce závery. Ako príklad istého skresľovania informácie môže poslúžiť skutočnosť, že pracuje s obdobím 19. storočia ako s jedným celkom, čo z hľadiska spoločenského, kultúrneho i literárneho nemožno akceptovať. Svoju pozornosť by mohla zamerať na funkciu či úlohu tejto produkcie v jednotlivých a z hľadiska literárneho vývinu veľmi špecifických obdobiach. Napríklad obdobiu prelomu 18. a 19. storočia nevenuje žiadnu osobitnú pozornosť, pri tom ho možno považovať za obdobie výrazného prelomu v našom literárnom vývine, resp. toto obdobie sa zvykne označovať za počiatok formovania novodobej slovenskej literatúry, čo by následne svojím výskumom mohla aj potvrdiť alebo vyvrátiť. Následne sa jej zo zorného poľa stráca docenenie niekoľkých dôležitých faktov, napríklad význam toho, že to bola knižná produkcia v domácom jazyku.

Rovnako by jej úvahám o umeleckej (ne)kvalite knižiek ľudového čítania mohli byť prospešné detailné poetologické analýzy textov. Cestu si však komplikuje pasážami, kde napríklad o preromantizme alebo romantizme hovorí ako o obdobiach, čo je prakticky nemožné vzhľadom na synkretické prežívanie, resp. uplatňovanie sa prvkov a prostriedkov viacerých umeleckých prúdov súbežne v istom časovom rozmedzí. V dôsledku toho zostáva absolútne nevyužitý priestor, v ktorom by mohla upozorniť na to, že práve tento typ literárnej produkcie sa mohol stať dôležitým sprostredkovateľom nových literárnych prostriedkov, motívov, poetologických prvkov a pod., a to aj napriek evidentnej anachronickosti literárneho výrazu, ktorú ani ona sama nepovažuje za dostatočne relevantný dôvod zatracovania ich umeleckej hodnoty či literárnej kvality. A tak nemožno prehliadnuť autorkino nekritické preberanie starších charakteristík napríklad o tom, že autori odmietajú inováciu a uprednostňujú tradíciu bez toho, aby si to overila svojou vlastnou analýzou textov.

Isté skresľovanie spôsobuje aj fakt, že pri dielach, ktoré analyzuje a vyberá si ich ako vzorové pri riešení jednotlivých problémov, neuvádza rok ich vydania. Nemožno totiž predpokladať, že proces recepcie týchto diel bol rovnaký/nemenný počas celého 19. storočia.

Jej práca s textom je založená na dôslednom predstavení diela po obsahovej stránke – čo je bezpochyby dôležité, vzhľadom na to, že tieto texty z veľkej časti nie sú bežne dostupné. Množstvo materiálu, ktorý si pripravila (už len samotný výber diel ako príkladov k jednotlivým problémom), a mnohé jej cenné postrehy však zostávajú ďalej nespracované; sú len v rovine akéhosi súpisu znakov (argumentačne slabo pôsobí časť porovnávania textov mladšej proveniencie s textami staršej proveniencie bez toho, aby sa analyzoval nejaký starší text).

Zrejme práve v dôsledku toho sa autorka i napriek veľmi prehľadnému členeniu práce na presne a jednoznačne zamerané kapitoly venuje v rámci jednej kapitoly viacerým problémom naraz (napríklad do svojej úvahy o topose rozdielneho spoločenského statusu hlavných postáv, aktérov, resp. účastníkov vzťahu, vmieša nie vždy celkom opodstatnené informácie o rozprávačovi), čím jej komentáre k jednotlivým textom nadobúdajú rozbiehavý charakter. Na druhej strane nemožno prehliadnúť ani to, že jeden problém sa nie vždy celkom koncepčne prelína viacerými kapitolami (takým je napríklad problém rozprávača, ku ktorému sa vyjadruje vo viacerých kapitolách, pritom mu vymedzuje priestor v samostatnej kapitole). Navodzuje to dojem, akoby sa autorka nevedela rozhodnúť, ako sa zmocniť rozmanitého, pestrého a hlavne bohatého materiálu.

Pri hodnotení tejto práce ale treba rešpektovať, že je prezentáciou len istej fázy literárnohistorického výskumu autorky. Sama svoju prácu charakterizuje ako sondy do širšieho a pestrého prostredia, upozorňuje, že v nej ponúka len jednu z alternatív klasifikácie knížiek ľudového čítania, a naznačuje možné spôsoby i dôvody ich ďalšieho skúmania. Bezpochyby treba oceniť jej odvahu i razanciu, s ktorou sa pustila do riešenia veľmi zaujímavého, avšak aj nesmierne zložitého problému nášho literárneho vývinu. Nechce, aby jej úvahy a analýzy boli chápané ako hľadanie argumentov pre ich zaradenie medzi reprezentatívnu literatúru. Je si vedomá výrazných nezhôd medzi umeleckou hodnotou a čitateľským záujmom. Chce len zmeniť optiku nazerania na ne a presvedčiť širšiu odbornú i laickú verejnosť o nevyhnutnosti ich výskumu s prihliadnutím na špecifické problémy slovenského spoločenského a historického kontextu. Odmieta tak tézy o nepotrebnosti ich výskumu, a to nielen literárnovedného. Za veľmi dôležitý pokladá napríklad ich lingvistický výskum, ale bezpochyby by bol zaujímavý aj pohľad historický či sociologický.

Martina Kubealaková vo svojej knihe ponúka vysvetlenie, prečo považuje knižky ľudového čítania, ktoré vníma ako osobitný typ populárnej literatúry, za integrálnu a relevantnú súčasť literárneho vývinu: „*Zdá sa, že hoci je populárna literatúra chápaná ako nízka aj pre svoju ideovú plochosť, aj v jej priestore nachádzame špecifické sužety, ktoré nás nútia na chvíľu sa pri nich pozastaviť*“ (s. 137).

Lenka Rišková

Mgr. Lenka Rišková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: lenka.riskova@gmail.com